

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Шаповалова Лілія Олександрівна

УДК: 141.7: 316. 323. 65

**ПОБУТ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Таран Володимир Олександрович,
Запорізький національний університет,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Цюрупа Михайло Володимирович,
Державний економіко-технологічний
Університет транспорту (м. Київ),
завідувач кафедри суспільних і
гуманітарних наук;

кандидат філософських наук, доцент
Сайтарли Інна Анатоліївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук.

Захист відбудеться "___" листопада 2013 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02. у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розісланий "___" жовтня 2013 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Горохова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена динамікою і масштабністю трансформаційних процесів, які відбуваються у сучасному українському суспільстві й охоплюють усі сфери його життєдіяльності – економічну, політичну, соціальну, духовну. Глибокі соціальні перетворення, котрі уособлюють суперечність і взаємодію між глобалізаційними тенденціями, соціокультурними реаліями доби постмодерну і традиційно-національними формами буття, найпомітніше торкнулися повсякденного життя людей, насамперед, сфери побуту. Проблематика побуту максимально торкається широкого спектру суб'єктно-об'єктних відносин сучасного суспільства, що зумовлює значущість її соціально-філософського аналізу.

Актуальність дослідження побуту обумовлена й необхідністю узагальнення та упорядкування понятійно-категоріального апарату, який стосується зазначеного феномену. Особливість теоретичного аналізу побуту полягає у його міждисциплінарному характері, оскільки з часу введення цього поняття у науковий обіг воно вивчається у межах культурології, феноменології, соціології, етнографії, історичної антропології. Утім, змістовна багатозначність та методологічна суперечливість зумовлюють складність дослідження побуту й потребують соціально-філософського осмислення цього явища, особливо в контексті розвитку людини та суспільства у сучасному світі, вивчення закономірностей його трансформацій у добу глобалізації.

У процесі організації сфери побуту відбувається взаємодія особи з різними соціальними системами. Побут відіграє важливу роль у залученні особи до культурних цінностей у духовній сфері. Світоглядно-ціннісні пріоритети знаходять своє відображення у власній символічно-знаковій системі. Саме в побуті формується й задовольняється значна частина соціальних потреб та інтересів людини. Взаємозв'язок побуту з економічною сферою втілюється у володінні й споживанні людиною різноманітних предметів і послуг. Виходячи з цього, дослідження побуту сприятиме визначенню світоглядних установок та очікуваної поведінки різних груп населення, їх ставлення до тієї чи іншої системи цінностей.

Дослідження тенденцій розвитку побуту в сучасній Україні сприятиме виробленню найбільш доцільних шляхів і методів впливу на повсякденно-побутову діяльність людей, знаходженню науково виважених способів розв'язання проблем споживання, дозвілля й інших сторін побуту, ефективності проведених державою заходів у цій галузі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до комплексної цільової програми № 0112U001519 Міністерства освіти і науки України "Соціально-філософська концептуалізація тенденцій та проблем розвитку сучасного соціуму" та планів

науково-дослідної роботи кафедри філософії Запорізького національного університету.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні соціально-філософського аналізу побуту як соціокультурного феномену.

Відповідно до визначеної мети окреслено такі дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати стан наукового доробку проблематики побуту в системі гуманітарного й філософського знання та визначити його сутнісні ознаки як соціокультурного феномену;
- визначити предметне поле та обґрунтувати методологічні засади соціально-філософського аналізу побуту;
- виявити особливості соціокультурної детермінації побуту в умовах постмодерної культури;
- визначити специфіку побуту національних спільнот в умовах глобалізації;
- проаналізувати побутову сферу як соціокультурний чинник формування світоглядних орієнтацій українства;
- дослідити побут в особистісних виявах як об'єкт та символ антикризової стратегії сучасної України.

Об'єкт дослідження – побут як позавиробнича сфера діяльності соціального суб'єкта у контексті теоретичного та духовно-практичного виміру.

Предмет дослідження – соціокультурна детермінація феномену побуту і тенденції його розвитку в сучасному суспільстві.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є соціокультурний підхід, який синтезував переваги формаційного і цивілізаційних підходів та дозволив проаналізувати побут крізь призму базових категорій "суспільство – культура".

Орієнтація на ідею цінності світоглядно-методологічного плюралізму та усвідомлення необхідності подолання протистояння об'єктивістських і суб'єктивістських позицій у процесі аналізу соціальних явищ зумовили використання низки методологічних підходів. У межах діалектичного методу застосовуються загальнофілософські принципи об'єктивності, детермінізму, розвитку, історизму, єдності соціальної теорії та практики. Системний підхід дозволив сконцентрувати увагу на вивченні побуту як цілісної системи, яка складається з різних елементів і зумовлена об'єктивними та суб'єктивними факторами. Використання феноменологічного методу зумовлене необхідністю дослідження феномену повсякденного як важливого пласту відносин і цінностей, що формують сферу людського буття. Застосування герменевтичного методу дозволило осмислити зміст поняття "побут" та суміжних з ним понять "буття", "спосіб життя". Звернення до принципів функціонального підходу дало можливість визначити особливості побуту на рівні діяльності різних суб'єктів соціокультурного процесу. Теоретичні засади

аксіологічного підходу сприяли усвідомленню ціннісної значущості побутової сфери у контексті євроінтеграційних завдань сучасної України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у здійсненні соціально-філософського аналізу побуту як соціокультурного феномену в контексті соціокультурних трансформацій в глобалізованому суспільстві.

У дисертаційній роботі формулюється низка положень, які містять елементи новизни і виносяться на захист, а саме:

вперше:

– побут концептуалізовано як соціокультурний феномен, що дозволяє розглянути його крізь діаду "суспільство – культура" і визначити як повсякденну, поза виробничу сферу діяльності соціального суб'єкта, зумовлену конкретно-історичними соціокультурними (економічними, цивілізаційними, глобалізаційними, етнонаціональними) особливостями та спрямовану на збереження й трансляцію культурних зразків у просторі й часі, на відновлення життєвих функцій людини. Сутнісні ознаки, форми, структура й типологія побуту визначаються специфічною сукупністю умов, засобів, способів і форм задоволення матеріальних і духовних потреб людей у процесі їх взаємодії, що впливає на спосіб і якість життя, а в кінцевому підсумку – на формування їх світоглядних уявлень;

поглиблено:

– теоретико-методологічну базу дослідження побуту шляхом актуалізації соціокультурного підходу, який синтезує економічні та культурні аспекти, а також ґрунтується на осмисленні побуту в контексті максимально широких зв'язків і відносин, насамперед через розуміння сутнісних ознак зазначеного феномену (онтологічного, гносеологічного, аксіологічного та праксеологічного);

удосконалено:

– розуміння механізмів соціокультурної детермінації побуту в умовах сучасної постмодерної культури, технічно-технологічна та художньо-естетична складові котрої фіксують суперечливі тенденції "денатуралізації" людського життя, розширення впливу на побутовому рівні інформаційної сфери, масштабного засилля взірців масової культури і достатньої доступності продуктів мистецтва;

набуло подальшого розвитку:

– визначення специфіки соціальних ознак побуту національних спільнот в умовах глобалізації як об'єктивного фактора цивілізаційного розвитку, що відкриває нові можливості для зближення їх традицій, розширення інформаційно-комунікативного простору, актуалізації національної самобутності й одночасно загострює проблему співвідношення між національним (локально-регіональним) і глобальним, інтеграційним та дезінтеграційним, гомогенним та гетерогенним, призводячи до "осучаснення" національного, пристосування його до глобальних умов соціокультурного буття;

– положення про побутову сферу як соціокультурний чинник формування світоглядних орієнтацій українців, як відображення суперечливих тенденцій у

способі та стилях їх життя: з одного боку, стилістичне розмаїття життя, а з іншого – наповнення його певними уніфікованими рисами: орієнтацією на успіх, консьюмеризацією, гедонізацією, інформатизацією, віртуалізацією, приватизацією і, водночас, зростаючою відкритістю життя, просторовою і професійною мобілізацією, гібридизацією, театралізацією, макдональдизацією та іграїзацією повсякденності, що засвідчує наявність процесів трансформації індивідуальної і суспільної свідомості під впливом новітніх стандартів глобалізованого соціального простору;

– розуміння специфіки побуту людини як об'єкта антикризової стратегії України, що пояснюється зростанням ролі соціально-культурних факторів у суспільному житті, перетворенням побуту особистості на важливий чинник її економічної поведінки, котрий має не тільки негативні (деструктивні) наслідки (зниження культурних, дозвіллевих, креативних, пізнавальних потреб, потреб у повноцінній підтримці і відтворенні здоров'я), а й позитивні, які зумовлюються можливістю досягнення соціальних стандартів, здатних максимально стимулювати реальну й віртуальну активність та мобільність людей, розвиток споживання як зворотної сторони виробництва, а, отже, і економічної сфери загалом.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження полягає у збагаченні, конкретизації та уточненні понятійно-категоріального апарату філософії, соціальної філософії, соціології, філософії культури, культурології. Основні положення дисертації можуть слугувати підґрунтям для подальшого соціально-філософського дослідження побутової сфери в умовах глобалізації.

Практичне значення одержаних результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження мають практичне значення для розуміння специфіки сучасних соціальних процесів. Результати роботи можуть бути методологічною основою для соціально-економічних, соціально-психологічних, культурологічних та соціологічних прикладних досліджень розвитку побутової сфери в українському суспільстві. Окремі положення і результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час викладання курсів соціальної філософії, філософії культури, культурології, соціології, історії.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення й висновки дисертаційної роботи обговорювалися на наукових семінарах та засіданнях кафедри філософії Запорізького національного університету й пройшли апробацію на низці наукових конференцій: Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету – 2011" (Київ, 2011); Міжнародній науково-теоретичній конференції "Вдосконалення методології соціального пізнання, змісту та методики викладання філософських дисциплін на гуманітарних факультетах ВНЗ" (Запоріжжя, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції "Соціальна політика: принципи та методи реалізації в контексті світового та вітчизняного досвіду" (Сімферополь, 2011); Міжнародній науково-практичній конференції "Наукові дослідження сучасності" (Київ, 2011); Міжнародній науковій конференції "Перспективи розвитку сучасної науки" (Донецьк, 2011). Результати дисертаційного дослідження

обговорювалися на кафедрі філософії Запорізького національного університету, а також на щорічних наукових конференціях викладачів, аспірантів та студентів Запорізького національного університету (2011 – 2013).

Публікації. Основні теоретичні положення та результати дослідження викладено у 10 публікаціях, серед яких 5 – у фахових виданнях. Усі праці написані без співавторів.

Структура та обсяг роботи зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Дисертаційна робота містить 167 сторінок основного тексту та 26 сторінок списку використаних джерел та літератури (273 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи; визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; розкрито методологічну основу дисертації; сформульовано положення наукової новизни; розкрито теоретичну і практичну значущість роботи; наведено дані про апробацію результатів дослідження, його структуру та обсяг.

У першому розділі **"Теоретико-методологічні засади соціально-філософського дослідження побуту"** здійснено соціально-філософське осмислення феномену побуту із залученням історико-філософського матеріалу й сучасних дискурсів вітчизняного та західного соціогуманітарного знання.

У підрозділі 1.1 *"Основні концептуальні підходи тлумачення поняття побуту у соціально-філософській думці"* розглянуто концептуальні засади та методи дослідження побуту як соціокультурного феномену, його розвиток в умовах модернізаційних та глобалізаційних змін, обґрунтовано вибір основних дефініцій та стратегію дослідження побуту.

Встановлено, що феномен побуту традиційно осмислювався крізь призму світоглядно-ідеологічних уявлень конкретного історичного періоду і пов'язувався з такими проблемами, як взаємодія держави, влади, особистості, впливу власності, права, виробництва, господарства на побут, зв'язку виховання, мови, звичаїв, традицій з побутовою сферою людини. Початок осмислення значення побутового середовища у суспільному бутті, шляхів удосконалення побуту припадає на епоху античності й середньовіччя і пов'язаний з творами Ксенофонта, Платона, Арістотеля, Августина Блаженного. Теоретична розробка проблеми взаємодії людини із предметно-побутовим середовищем була продовжена в епоху Відродження у працях італійських гуманістів Л. Валли, Л.-Б. Альберті. Принципи колективної організації повсякденного життя аналізувалися соціалістами-утопістами Т. Мором та Т. Кампанеллою. Різні аспекти проблематики побуту знайшли

відображення у творчості Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвеція, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та ін.

У російській й українській дореволюційній філософській та науковій літературі окремим аспектам побутово-повсякденного життя присвячені праці Д. Багалія, М. Костомарова, О. Терещенка. Побут народів Європи представлений у дослідженнях Ф. Броделя, Ж. Ле Гоффа, П. Гіро, Е. Фукса. Побутова культура розглядається у працях М. Бахтіна, Г. Кнабе, О. Лосева, М. Лотмана. Взаємозв'язок побуту і повсякденності розкрито у працях І. Касавіна, Н. Козлової, В. Лелеко, Б. Маркова, С. Щавелева та інших. Постсучасні реалії побуту й повсякденності, зокрема, вплив глобалізаційних процесів на їх розвиток осмислено у працях зарубіжних дослідників Ж. Бодрійяра, З. Баумана, У. Бека, Р. Барта, П. Козловські, О. Тоффлера.

У сучасній вітчизняній соціально-філософській думці окремі аспекти побуту продовжують досліджувати такі вчені, як М. Горлач, О. Золотухіна-Аболіна, А. Кавалеров, М. Попович, Т. Цимбал та ін. У вивченні сучасних тенденцій розвитку побуту, впливу на нього кризових явищ, глобалізаційних процесів, цінним є звернення до праць В. Андрущенко, Б. Глотова, Л. Губерського, В. Здоровенко, М. Козловця, В. Лозового, Н. Победи, О. Поліщук, І. Сайтарли, Л. Сідак, О. Стражного, В. Тарана, В. Фадєєва та ін.

Загалом, у сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі феномен побуту розглядається на основі історико-антропологічного, етнографічного, феноменологічного, соціологічного та культурологічного підходів, які дозволяють використовувати досягнення конкретних наук в осмисленні побутової проблематики. Поряд з цим спостерігається посилення інтересу до зазначеної проблеми з боку представників соціальної філософії, представники якої намагаються "піднятися" над конкретними фактами і з позицій міждисциплінарного підходу дослідити побут у контексті широких зв'язків і відносин. При цьому особлива увага науковців акцентується на дослідженні змін побуту в умовах інтернаціоналізації сучасного суспільного життя. Тому перспективним видається аналіз побуту як соціокультурного явища доби глобалізації саме у міждисциплінарній площині.

У підрозділі 1.2 *"Методологічні засади соціально-філософського дослідження побуту як соціокультурного феномена"* зазначено, що на понятійному рівні побут загалом розуміється як устрій повсякденного людського життя і в широкому значенні є синонімом повсякденності, а у вузькому сенсі побут ототожнюється з предметно-речовою реальністю, створеною людиною. Встановлено відмінне розуміння побуту у вітчизняній та зарубіжній науковій парадигмі, зумовлене, передусім, домінуванням у працях західних вчених праксеологічної проблематики у дослідженнях побуту. Структуру побуту розглядають переважно крізь призму взаємодії його матеріальної та духовної сторін, соціального й індивідуального аспектів, видів витрат часу і діяльності, типів соціального об'єднання та спілкування. При цьому побут визнається одним із важливих структурних елементів соціуму.

З'ясовано, що на типологізацію побуту впливають онтологічний, гносеологічний, аксіологічний та праксеологічний аспекти дослідження, що зумовило появу низки нових понять ("родовий побут", "патріархальний побут", "селянський побут", "військовий побут", "побут дворянства", "побут стародавніх греків").

Використання соціокультурного підходу до аналізу побуту в контексті понять "соціокультурне буття", "соціокультурна реальність", "соціокультурний феномен", "соціокультурний простір" дозволило автору сформулювати власну дефініцію, згідно з якою побут є повсякденною, позавиробничою сферою соціальної діяльності людини, зумовленою конкретно-історичними соціокультурними (цивілізаційними, економічними, етнонаціональними) особливостями, які визначають історично мінливий характер цього явища. Сутнісні ознаки, структура та типи побуту визначаються специфічною сукупністю конкретних умов, засобів, способів і форм задоволення матеріальних і духовних потреб соціальних суб'єктів у процесі їх діяльності та взаємодії.

Обґрунтовано застосування у дисертаційній роботі принципів дослідження: об'єктивності, детермінізму, всезагального зв'язку, розвитку, історизму, єдності соціальної теорії та практики.

У дослідженні використовувався феноменологічний метод у зв'язку з вивченням повсякденного феномена побуту. Застосування герменевтичного методу, що дало змогу осмислити зміст поняття "побут"; а використання функціонального та аксіологічного підходів, сприяло чіткішому визначенню особливостей побуту на рівні діяльності різних суб'єктів соціокультурного процесу та усвідомленню ціннісної значущості побутової сфери у контексті євроінтеграційних завдань сучасної України.

У другому розділі **"Історична динаміка соціокультурних вимірів побуту"** досліджено розвиток побуту у площині його конкретно-історичних змін.

У підрозділі 2.1 *"Соціокультурна детермінація побуту в умовах постмодерної культури та сучасних соціальних зрушень"* проаналізовано функціонування побуту в умовах розвитку суспільства доби постмодерну, соціально-економічним базисом якого є пізньокапіталістичне, постіндустріальне суспільство. Функціонування постмодерного суспільства, незважаючи на наявність низки позитивних моментів, породжує нові проблеми як результат сучасних трансформаційних суспільних процесів. Встановлено, що серед них особливе місце посідають інформаційне перевантаження та інформаційна загроза приватному життю людини, зростаючі можливості для обмеження її прав і свобод, "віртуалізація" насколишнього світу, посилення ролі соціальних мереж і брак живого спілкування, самотність, радикальні деформації інституту сім'ї, надмірна технізація побуту зі шкідливими наслідками для здоров'я, інтенсифікація міжнаціонального культурного обміну та гомогенізація культурного середовища, стандартизація смаків, потреб і вчинків людей тощо.

Обґрунтовано, що під впливом постмодерних тенденцій відбуваються фундаментальні зрушення у побутовій сфері і самій системі споживання

предметів і послуг сучасного суспільства. Це стосується "прихованості" функцій речей і одночасно значного збільшення їхньої функціональності, лібералізації, і водночас – розрізненістю й знеособленістю, нездатністю виявляти приховані істини буття. Основним брендом нині стає поняття домашнього середовища – нової технологічної реальності, що конструюється із серійних елементів і допускає різноманітне розміщення речей.

Встановлено, що завдяки посиленню інформаційних потоків у повсякденному середовищі стають доступнішими предмети мистецтва, а отже вагомим є вплив художньо-естетичних чинників на свідомість і побут людей. Цьому сприяє й розмивання уявлень про твори мистецтва та повсякденні речі. З одного боку, відбувається дедалі більше "проникнення" мистецтва у повсякденне людське життя в умовах постмодерну, а з іншого – простежуються суперечності між мистецькими принципами організації сучасного життєвого простору і законами ринково орієнтованого суспільства. Як відображення майнового й соціального розшарування сучасного суспільства та певної хаотичності розвитку окремих його соціальних елементів формується строкатість життєвих стилів і буттєвих осередків.

У підрозділі 2.2 *"Особливості національної самобутності побуту в умовах глобалізації"* зроблено висновок про те, що проблема національної самобутності побуту як складової національної культури загалом не може розглядатися поза контекстом глобалізаційних тенденцій. На сучасному етапі гострою стала проблема співвідношення між національним і глобальним, яка на буденно-практичному та науково-філософському рівнях має декілька аспектів: міри співвідношення між глобальним і національним (глокалізація), глобальним і локально-регіональним, між інтеграційними та дезінтеграційними, гомогенними та гетерогенними тенденціями, що призводить до певної деформації національного, пристосування його до глобальних умов соціокультурного буття.

Тому проблема розвитку національного пов'язана з функціонуванням національної держави, яка забезпечує розвиток і культивування національного економічними, політичними, ідеологічними, правовими засобами. Але особливу роль у збереженні і відтворенні національного відіграє побутова сфера, яка створює не тільки матеріальну, а й духовну, соціально-психологічну основу національного, що лежить в основі національної ідентичності. З іншого боку, сфера побуту здатна формувати і культурну ідентичність, що припускає наявність єдиних зразків свідомості, поведінки, соціальної оцінки буття, наявність колективної пам'яті, представленої традиціями, спільними символами, вірою у безперервність спільної історії, у спільне майбутнє, що загалом може бути позначено поняттям "соборність", а також визначення свого місця у світі й формування почуття повноцінності, порівняно з іншими культурами. Останнє сприяє захисту національного в інонаціональному, глобалізованому середовищі.

Встановлено, що національне в умовах глобалізації набуває нових форм, які не тільки трансформують духовно-ментальні риси конкретного народу, а й увесь устрій його життя. При дослідженні самотності українців, наголошено на особливій ролі як побутового, так і духовно-ментального (як віддзеркалення соціально-побутових цінностей) чинників, які тісно пов'язані між собою. Менталітет українського народу постає як специфічна духовна парадигма його світобуття, що визначає свідомість та ціннісні орієнтації індивіда й соціальної групи загалом.

Розділ третій **"Соціокультурні реалії побуту: український контекст"** присвячено аналізу стану та перспектив розвитку побуту в сучасній Україні.

У підрозділі 3.1 *"Побутова сфера як соціокультурний чинник формування світоглядних орієнтацій українства"* зазначено, що побутова сфера починає відігравати дедалі більшу, порівняно з іншими сферами суспільного буття, роль для людини, визначає спосіб і стиль її життя. Це пояснюється здатністю побутової сфери одночасно містити в собі й елементи різних пластів наявної традиції і сучасних викликів (історичних, класових, національних, психолого-ментальних), здобутки високих технологій і нові канали отримання, переробки та передачі інформації.

Серед соціальних тенденцій у сучасному українському суспільстві, які впливають на вибір світоглядних орієнтацій індивідів, автором проаналізовано орієнтацію на успіх, консьюмеризацію, гедонізацію, інформатизацію, віртуалізацію, приватизацію і відкритість та доступність приватного життя, просторову і професійну мобілізацію, гібридизацію, театралізацію, віртуалізацію, "макдональдизацію" та іграїзацію. Подібні орієнтації свідчать про складні й суперечливі процеси трансформації суспільної та індивідуальної свідомості. У контексті пристосування особи до новітніх стандартів глобалізованого соціального простору вони загалом віддзеркалюють тенденції до формування уніфікованих запитів і потреб, до набуття рис глобальної мобільності, до переорієнтації з цінностей творення на цінності споживання і розваг, до розмивання меж між повсякденним і неповсякденним та гібридизації континууму праця-дозвілля (фрілансерство, дауншифтинг), до спроб втечі від гострих соціальних проблем завдяки використанню ТБ-реальності та конструюванню віртуальної реальності, яка постає як ілюзорний, ідеалізований, вигаданий світ "спокуси і чарівності", до орієнтації на приватизацію життя та егоїзацію суспільної поведінки.

Встановлено, що однією із найсуттєвіших рис сучасної української реальності є плюралізація стилів життя, яка виявляється в ускладненні життєдіяльності людей, в урізноманітненні форм життєпроявів, дедалі більшої відповідності варіантів соціальної поведінки людей їх особистісно-типологічним характеристикам, що зумовлює розширення можливостей індивідів щодо вибору форм життєвої поведінки, різноманітних стилів її самопрояву. Зазначено, що плюралізація стилю життя відбувається як діахронічно, так і синхронічно, що проявляється, з одного боку, у тенденції до перманентних змін стилю життя

особистості впродовж її життя, а з іншого – у загостренні проблеми збереження її самототожності. Диверсифікацію стилю життя стимулює й демократизація суспільного життя, його лібералізація, утвердження у суспільстві толерантності до співіснування різноманітних ціннісних структур. У результаті цього дедалі помітнішими стають відмінності стилів життя різних поколінь, що втілюється у феномені "неодночасності одночасного".

У підрозділі 3.2 *"Побут як чинник розвитку сучасного українського суспільства"* обґрунтовано, що побутова сфера корелює із загальними соціальними процесами у суспільстві й потребує врахування реального стану та тенденцій при розробці стратегії подальшого розвитку України. Аналіз сучасних процесів свідчить про те, що інерційність кризових явищ, незважаючи на спроби подолання їх за допомогою комплексних реформаційних програм, залишається характерною ознакою сучасного українського суспільства. Економічна та політична нестабільність, соціальна маргіналізація, хаотизація життя протягом останніх десятиліть зумовили не лише розмитість соціальних стандартів побутової сфери, а й звикання населення до низького рівня соціального життя (зниження культурних, дозвіллевих, креативних, пізнавальних потреб, потреб у повноцінній підтримці й відтворенні здоров'я).

Аргументовано, що в умовах зростання ролі соціально-культурних факторів у суспільному житті, саме рівень побуту людини, необхідно розглядати як важливий чинник її економічної поведінки, що може мати не тільки негативні (деструктивні) наслідки, як це відбувається під час кризи, а й позитивні. Останнє досягається за умов досягнення такого рівня соціальних стандартів, який забезпечить формування у побуті повноцінного розмаїття стилів життя, зокрема, через використання високотехнологічних товарів і послуг (побутової техніки, інформаційно-комунікаційних засобів, автомобілів тощо). Це максимально стимулює реальну й віртуальну активність та мобільність індивідів.

Суперечності організації побуту в умовах сучасних цивілізаційних зрушень простежуються у феномені демонстративного споживання. Сформовані під впливом засобів масової інформації, моди, реклами ціннісні установки на споживання товарів і послуг, які є престижними, брендовими, утім доступними переважно для багатшої меншості, визначаючи її соціальний статус, бізнесовий успіх, вдачу, залишаються практично недосяжними для бідного населення, що формує у нього постійний емоційний стан незадоволеності життям, апатії, розпачу. Виходячи з принципу, що людина є метою, а не засобом суспільного розвитку, і враховуючи актуальність постмодерних тенденцій, доведено доцільність орієнтації розвитку побуту в напрямку його індивідуалізації, поєднанні глобального й національного, відмови від ідеї тотального уніфікування побуту, з одного боку, та перетворення його на сферу, яка максимально сприяє удосконаленню та відтворенню фізичних і духовних сил людини, – з іншого, це повинно забезпечити формування й

відповідної світоглядної свідомості особистості та ціннісних засад буття сучасного українського суспільства.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено соціально-філософський аналіз побуту як соціокультурного феномена, результати якого конкретизуються у таких висновках:

1. Аналіз значущості побуту для гармонізації способу життя сучасної людини є актуальною проблемою науки та філософії. Це зумовлено зростанням ролі невиробничої сфери у житті соціуму, посиленням когнітивної та інформаційної складової цієї сфери, що відкриває додаткові можливості для самореалізації особистості. Це вимагає подальшого системного філософського осмислення побуту, що будується на аналізі існуючих теоретичних і практичних досягнень та потребує поглиблення науково-методологічної бази його дослідження. Дослідження проблеми побуту у сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі дало змогу встановити суттєві відмінності в розумінні сутнісних характеристик зазначеного феномену, що відображає його складну й суперечливу природу, а також є результатом застосування різних теоретико-методологічних підходів. Йдеться як про трактування поняття "побут", так і про його місце в системі споріднених понять ("повсякденність", "життєвий світ", "світ повсякденності", "спосіб життя", "уклад життя"), розуміння сутнісних ознак, структури, факторів впливу, типології.

2. Застосування автором соціокультурного підходу щодо аналізу побуту в контексті використання понять ("соціокультурне буття", "соціокультурна реальність", "соціокультурний феномен", "соціокультурний простір") дозволило сформулювати власну дефініцію, згідно з якою побут є повсякденною, позавиробничою сферою діяльності соціального суб'єкта, обумовленою конкретно-історичними соціокультурними (цивілізаційними, економічними, глобалізаційними, етнонаціональними) особливостями і спрямованою на зберігання та трансляцію культурних зразків у просторі і часі, відновлення життєвих функцій людини. Встановлено, що побут впливає на формування світоглядних уявлень людини. Сутнісні ознаки, форми, структура та типологія побуту визначаються специфічною сукупністю умов, засобів, способів і форм задоволення матеріальних і духовних потреб людей у процесі їх взаємодії. Існує взаємозумовленість і взаємозалежність між побутом і свідомістю людей.

3. Формо-змістовні характеристики побутової сфери доби постмодерну характеризуються суперечливістю, релятивністю, терпимістю, плюралізмом, децентралізацією, мультикультуралізмом. На сучасну побутову сферу вирішальний вплив мають два фактори – технічно-технологічний та художньо-естетичний. Це, з одного боку, сприяє посиленню особистої мобільності, розширенню інформаційної сфери та комунікативних зв'язків, можливості

вирішувати частину виробничих проблем, залишаючись вдома, збереженню часу на розв'язання безлічі буденних проблем, постаючи певним стимулом інтелектуального, професійно-кар'єрного і соціально-статусного зростання людини, а з іншого – актуалізує тенденцію "денатуралізації" людського життя, спричиняє інтелектуальний еклектизм, соціальну пасивність і навіть невігластво, посилює відхід від емпіричних контактів з явищами дійсності, обмежує діапазон "живого" спілкування, розвиває психологію індивідуалізму, егоїзму та індиферентності.

Під впливом постмодерних тенденцій відбуваються фундаментальні зрушення в самій системі речей у сучасному суспільстві, що проявляється у нездатності соціального суб'єкта виявляти приховані істини буття. Тому дуже вагомим стає поняття домашнього середовища, що конструюється із серійних елементів і допускає різноманітне розміщення речей. Завдяки посиленню інформаційних потоків у повсякденному середовищі стають доступнішими продукти мистецтва та вплив світоглядно-естетичних чинників на свідомість і побут людини, наповнюючи їх новими змістовно-функціональними рисами. Поряд з цим простежуються суперечності між мистецькими принципами організації життєвого простору і законами ринково орієнтованого суспільства, що зумовлює перенасичення побутової сфери елементами масової культури. У результаті цього побут дедалі більше універсалізується, інтегрується, перетворюючись на комплекс, пов'язаний із масовою культурою.

4. Введення проблематики визначення культурних детермінант національної самобутності побуту як складової соціального життя у контекст глобалізаційних тенденцій відкриває нові можливості для зближення культур, розширення інформаційно-комунікативного простору, актуалізації національної самобутності і водночас загострює проблему співвідношення між національним і глобальним (глокалізація), інтеграційним та дезінтеграційним, гомогенним та гетерогенним, глобальним та локально-регіональним, призводячи до певного "осучаснення" національного, пристосування його до нових глобальних умов соціокультурного. Побутова сфера формує не тільки матеріальну, а й соціально-психологічну основу національної і культурної ідентичності, ціннісноорієнтаційну базу етнонаціональної соборності, сприяючи захисту національного в інонаціональному або глобалізованому середовищі. Це уповні стосується проблеми збереження національної самобутності українців, де особливу роль відіграють як побутовий, так і психолого-ментальний (як віддзеркалення соціально-побутових цінностей) чинники. Саме менталітет українського народу постає як специфічна духовна парадигма його світобуття. Проекуючись на специфічність народного житла, він сприяє формуванню стійких умов збереження української національної специфіки в умовах глобалізації.

5. Побутова сфера відіграє значну роль у трансформації світоглядних орієнтацій людини, зумовлюючи спосіб і стиль її життя. У контексті пристосування людини до новітніх стандартів глобалізованого соціального простору зміст такої трансформації загалом відображає тенденції формування

уніфікованих запитів і потреб, до набуття рис глобальної мобільності, до переорієнтації з цінностей творення на цінності споживання і розваг, до руйнації меж між буденним і святковим сакральним, до спроби втечі від гострих соціальних проблем завдяки використанню ТБ-реальності та конструюванню гіперреальності, до орієнтації на приватизацію життя та егоїзацію суспільної поведінки.

Важливою ознакою сучасних українських реалій є плюралізація стилів життя, зумовлена процесом ускладнення форм життєдіяльності людей у суспільстві, урізноманітненням форм життєпроявів, дедалі більшою відповідністю варіантів соціальної поведінки людей їхнім особистісно-типологічним характеристикам. Диверсифікацію стилів життя стимулює демократизація суспільного життя. Їх плюралізація відбувається як діахронічно, так і синхронічно, що проявляється, з одного боку, у тенденції до неодноразових змін стилів життя людини впродовж її життя, а з іншого — у загостренні проблеми збереження самототожності особистості в часі. Внаслідок цього дедалі помітнішими стають відмінності стилів життя між поколіннями, створюючи феномен неодночасності одночасного. Плюралізація стилів життя не є гарантією їх змістовної наповненості. Значної ваги набувають примітивні стилі життя як результат наслідування певних (референтних) моделей поведінки, сформованих під впливом ЗМІ, реклами, віртуальних образів, брендів, що призводить до формування стилізованої поведінки. Натомість в автентичній поведінці, на відміну від стилізованої, особистість самореалізується на засадах особисто вироблених уявлень про належне.

б. Інерційність кризових явищ, незважаючи на спроби їх подолання через застосування комплексу реформаційних програм, залишається сутнісною ознакою сучасного українського суспільства. Нівеляція кризових явищ в українському суспільстві можлива й на основі стратегії покращення побутових умов існування окремої особи і соціальної групи загалом. Це може відбутися за умови досягнення рівня соціальних стандартів, здатних забезпечити формування у побуті повноцінного розмаїття стилів життя, зокрема через використання високотехнологічних продуктів.

Важливим фактором подолання кризових явищ в українському суспільстві є трансформація феномену демонстративного споживання: на мікрорівні воно здатне мотивувати життєву активність індивіда, орієнтованого на кар'єрне просування, пошуки додаткових джерел отримання прибутків, а на макрорівні — активізувати динаміку грошових потоків, удосконалювати банківську і розрахункову системи, що в цілому пожвавлює фінансово-економічний сектор. Все це максимально стимулює віртуальну й реальну активність та мобільність трудових ресурсів, розвиток споживання як зворотної сторони виробництва, а, отже, і економічної сфери загалом. Виходячи з принципу, що людина є метою, а не засобом суспільного розвитку, і враховуючи актуальність постмодерних тенденцій, природно орієнтуватися на розвиток побуту в напрямку його індивідуалізації, поєднанні глобального й

національного, відмови від ідеї тотального усупільнення побутового життя, з одного боку, та перетворення на сферу, яка максимально сприяє удосконаленню та відтворенню фізичних і духовних сил людини, – з іншого, що має забезпечити формування світоглядної системи, здатної знаходити дієві та ефективні механізми подолання негативних тенденцій у соціумі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у фахових виданнях:

1. Шаповалова Л. О. Поняття побуту: сутність та структура / Л. О. Шаповалова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Зб. наук. пр. – Запоріжжя : ЗДІА, 2010. – Вип. 42. – С. 131 – 137.
2. Шаповалова Л. О. Основні концептуальні підходи щодо тлумачення поняття побуту у суспільствознавчій думці / Л. О. Шаповалова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : Зб. наук. пр. – Запоріжжя : ЗДІА, 2010. – Вип. 43. – С. 115 – 122.
3. Шаповалова Л. О. Особливості соціокультурної детермінації розвитку феномена побуту / Л. О. Шаповалова // Гілея (науковий вісник) : Зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 50 (№ 8). – С. 422 – 426.
4. Шаповалова Л. О. Побут і повсякденність: проблема змісту і співвідношення понять / Л. О. Шаповалова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2013. – Вип. 72. – С. 467-471.
5. Шаповалова Л. О. Побут національних спільнот в умовах глобалізації / Л. О. Шаповалова // Гілея (науковий вісник) : Зб. наук. пр. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72. – С. 467 – 471.

Публікації в інших виданнях:

6. Шаповалова Л. О. Аспекти соціально-філософського осмислення явищ побуту і способу життя / Л. О. Шаповалова // Дні науки філософського факультету – 2011 : Міжнар. наук. конф. (20–21 квітня 2011 року) : Матеріали доповідей та виступів. – Ч. IV. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – С. 140 – 141.
7. Шаповалова Л. О. Соціокультурний підхід до вивчення суспільних явищ / Л. О. Шаповалова // Вдосконалення методології соціального пізнання, змісту та методики викладання філософських дисциплін на гуманітарних факультетах ВНЗ : Матеріали Міжнар. наук.-теор. конф. 21-22 квітня 2011 року. – Київ-Запоріжжя : КСК-Альянс, 2011. – С. 97 – 98.
8. Шаповалова Л. О. Побут у системі оцінки якості життя / Л. О. Шаповалова // Социальная политика: принципы и методы реализации в контексте мирового опыта: Материалы междунар. научно-практ. конф. 27 мая 2011 г. – Судак, 2011. – С. 101.

9. Шаповалова Л. О. Вплив процесів консьюмеризації на розвиток сучасного побуту людини / Л. О. Шаповалова // Перспективы развития современной науки: Сб. материалов XII Междунар. научно-практ. конф. – Горловка, 2011. – С. 38 – 39.
10. Шаповалова Л. О. Сучасні процеси інформатизації і побутова сфера людини / Л. О. Шаповалова // Наукові дослідження сучасності: [зб. наук. пр.] За матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. "Наукові дослідження сучасності. Випуск 3". – К. : НАИРИ, 2011. – С. 106 – 107.

АНОТАЦІЯ

Шаповалова Л. О. Побут як соціокультурний феномен: соціально-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2013.

Дисертація є соціально-філософським дослідженням побуту як соціокультурного феномена, в якому визначено теоретико-методологічні засади вивчення побуту, основні концептуальні підходи щодо тлумачення цього поняття у суспільствознавчій думці, обґрунтовано соціокультурну детермінацію побуту та розглянуто особливості його національної самобутності в умовах глобалізації. У дисертаційному дослідженні побут визначається як позавиробнича сфера діяльності соціального суб'єкта, зумовлена конкретно-історичними та соціокультурними особливостями й спрямована на збереження і ретрансляцію соціокультурних зразків у просторі та часі з метою відновлення життєвих функцій людини.

Встановлено, що побутова сфера формує не тільки матеріальну, а й соціально-психологічну основу національної і культурної ідентичності, сприяючи захисту національного в інонаціональному, глобалізованому середовищі. Доведено, що нівеляція кризових явищ в українському суспільстві можлива й на основі стратегії розвитку побуту в напрямку його індивідуалізації, поєднання глобального і національного, відмови від ідеї тотального усупільнення побутової сфери, що сприятиме удосконаленню та відтворенню фізичних і духовних сил людини.

Ключові слова: побут, повсякденність, спосіб життя, стиль життя, культура, суспільство.

АННОТАЦИЯ

Шаповалова Л. А. Быт как социокультурный феномен: социально-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук за специальностью 09.00.03 – социальная философия и философия истории. –

Житомирский государственный университет имени Ивана Франка. – Житомир, 2013.

Диссертация представляет собой социально-философское исследование быта как социокультурного феномена, в котором определены теоретико-методологические основы изучения быта, основные концептуальные подходы относительно толкования этого понятия в обществоведческой мысли.

Исследован спектр понятийного содержания быта и указано, что содержание последнего раскрывается с помощью анализа других понятий: "бытие", "обыденность", "повседневность", "уклад", "образ жизни", "стиль жизни", "качество жизни", определены их сущностные отличия. Проанализирована структура и типология быта, выявлены условия, средства, способы и формы быта современного человека, определены онтологический, гносеологический, аксиологический и праксеологический аспекты быта, установлены принципы и исследовательские методы его исследования: принципы объективности, всеобщей связи, развития, историзма, единства социальной теории и практики; диалектический и социокультурный методы.

Предложена дефиниция быта как повседневной, внепроизводственной сферы деятельности социального субъекта, обусловленной конкретно-историческими и социокультурными (цивилизационными, экономическими, глобализационными, этнонациональными) особенностями и направленной на хранение и трансляцию культурных образцов в пространстве и во времени для восстановления жизненных функций человека.

Обоснована социокультурная детерминация быта, связанная с тем, что он является важнейшей сферой жизни людей. Во взаимоотношениях между культурой и бытом, культура выступает определяющим элементом: она проникает в бытовую жизнь, обуславливает и развивает ее, но одновременно самая испытывает влияние быта. Пути и средства влияния культуры на быт очень разнообразные – через вещи, которыми люди обслуживают себя в быту, путем многостороннего влияния на этическое и эстетичное развитие человека.

Рассмотрены особенности национальной самобытности быта украинского общества в условиях глобализации. Обосновано, что быт обуславливается национальными особенностями, что национальная культура является формой выражения самобытности мировосприятия, своеобразности моральных идеалов, традиций, обычаев, обрядов, художественного видения и выражение мира в быту, который в целом характеризует материальные и духовные ценности каждой нации. Выявлены основные черты и векторы трансформации быта в реалиях современной Украины. Способ и стиль жизни человека, которые связаны прежде всего с бытовой сферой, детерминируют формирование в него определенной мировоззренческой системы. Среди современных ведущих социальных стилевых тенденций, которые разной мерой реализуются в быту личности и социальных групп, доминируют такие, как плюрализация стилей жизни, ориентация на успех, консьюмеризация, гедонизация, информатизация,

виртуализация, приватизация и публицизация частной жизни, пространственная и профессиональная мобилизация.

Исходя из принципа, что человек является целью, а не средством общественного развития, и учитывая актуальность постмодерных тенденций, естественно ориентироваться на развитие быта в направлении его индивидуализации, объединения глобального и национального, отказа от идеи тотального обобществления бытовой жизни, с одной стороны, и преобразование в сферу, которая максимально оказывает содействие усовершенствованию и воспроизведению физических и духовных сил человека – из другого, что должно обеспечить формирование и соответствующего мировоззренческого сознания личности, способной находить действенные и эффективные механизмы преодоления отрицательных тенденций в социуме.

Ключевые слова: быт, повседневность, образ жизни, стиль жизни, культура, общество.

SUMMARY

Shapovalova L. A. Way of life as the socio-cultural phenomenon: social-philosophical analysis. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree of Philosophical Science on speciality 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Zhytomyr State University named after Ivan Franko. – Zhytomyr, 2013.

Thesis is a social and philosophical research of the mode of life as a social and cultural phenomenon where the theoretical and methodological bases of life and the main conceptual approaches as to the interpretation of the idea in the society are defined, the social and cultural determination of the mode of life is grounded and the peculiarities of its national originality in the globalization circumstances are considered. In this thesis the mode of life is determined as a non-productive field of the social subject activity which is predetermined with the specific historical and social and cultural peculiarities and directed to the preservation and retransmission of the social and cultural models in space and time in order to refresh the vital functions of a person.

It is determined that the mode of life forms not only material but also social and cultural basis of the national and cultural identity and hereby it promotes national protection in non-national or global surroundings. It is proved that levelling of crisis phenomena in Ukrainian society is possible and it can be based on the strategy of the mode of life development in the direction of its individualization, global and national combination, refusal of the idea about total socialization of the mode of life which can promote the improvement and recreation of the physical and cultural strength of a person.

Key words: mode of life, everyday life, way of life, lifestyle, culture, society.